

راهکارهای رفع آسیب سهل انگاری در زمینه سازی جامعه مهدوی

ساجده زنگی آبادی^۱

چکیده

تحقق جامعه مهدوی مستلزم مشارکت آگاهانه و مسئولانه آحاد جامعه در فرآیند زمینه سازی ظهور است. با این حال، یکی از چالش های اصلی در این مسیر، سهل انگاری یا بی تفاوتی اجتماعی نسبت به مسئولیت های دوران غیبت است. آسیبی که اگر رفع نشود زمینه سازی و تحقق ظهور با مشکل مواجه می شود. در این مقاله با بهره گیری از منابع دینی و تحلیل های اجتماعی، راهکارهایی برای رفع آسیب سهل انگاری و ارتقای حس مسئولیت پذیری جمعی و گسترش فرهنگ انتظار ارائه گردید. زیرا زمینه سازی برای ظهور، تنها یک آرمان دینی نیست، بلکه مسئولیتی تمدن ساز بر دوش منتظران است. بر این اساس این مقاله با رویکردی توصیفی-تحلیلی ریشه های فردی و اجتماعی این آسیب را واکاوی کرده و در ادامه به ارائه ی پنج راهکار در جهت رفع این آسیب پرداخت.

کلید واژه ها: سهل انگاری، جامعه مهدوی، راهکار، زمینه سازی.

^۱. دانش آموخته سطح دو مدرسه علمی تخصصی فاطمیه کرمان.

مقدمه

جامعه مهدوی به جامعه‌ای اطلاق می‌شود که در آن با بهره‌گیری از آموزه‌های اسلامی زمینه‌های ظهور و حکومت حضرت مهدی (عجل الله تعالی فرجه الشریف) فراهم شود و زمینه سازی ظهور حضرت حجت در این جامعه مهدوی به معنای اصلاح فردی و اجتماعی و تلاش برای رفع موانع ظهور است. موانع فردی و اجتماعی متعددی برای ظهور حضرت حجت (عجل الله تعالی فرجه الشریف) وجود دارد که از جمله آن موانع اجتماعی می‌توان به رواج شبهات و بدعت‌ها و نفوذ فرهنگ‌های غربی، و از جمله موانع فردی می‌توان به ضعف در اعتقادات و ایمان، و همچنین سهل انگاری اشاره کرد. از جمله مهم‌ترین آسیب‌هایی که به عنوان مانع و تهدید جدی در تحقق ظهور حضرت حجت می‌توان به آن اشاره نمود، آسیب سهل انگاری است. مهم‌ترین عواقب سهل انگاری نیز تأخیر در زمینه سازی ظهور حضرت حجت (عجل الله تعالی فرجه الشریف) است. هرچقدر افراد و جامعه نسبت به اصلاح خود و گسترش عدالت بی‌توجه باشند تحقق شرایط لازم برای ظهور به تعویق خواهد افتاد. به همین دلیل مقابله با سهل انگاری به منظور آگاهی بخشی و مسئولیت پذیری و انسجام اجتماعی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. از آنجایی که مهدویت به عنوان یکی از اصول اعتقادی مهم، جایگاه ویژه‌ای در فرهنگ دینی مسلمانان دارد. و این نگرش از یک سو امیدواری و انتظار برای یک حکومت آرمانی را به همراه دارد، و از سوی دیگر مسئولیت‌هایی را بر دوش پیروان خود می‌گذارد. از جمله این مسئولیت‌ها، تلاش برای رفع آسیب‌هایی از جمله آسیب سهل انگاری است.

ضرورت این بحث آن جا مشخص می‌شود که می‌دانیم منفعل بودن و سهل انگاری باعث خلأهایی در زمینه سازی ظهور می‌شود. که می‌توان آنها را در چندین حوزه مورد بررسی قرار داد. از جمله اینکه:

- ۱- با سهل انگاری افراد درک درستی از مفهوم جامعه‌ی مهدوی نداشته و در مقابل اطلاعات غلط، بدعت‌ها و شبهات عنان از کف داده و جذب جریان‌های فکری کاذب می‌شوند. ۲- این آسیب موجب می‌شود افراد به فکر اصلاح خود و جامعه نباشند و این باعث می‌شود آمادگی لازم برای ظهور فراهم نشود. ۳- می‌دانیم در جامعه‌ی مهدوی هر فرد باید نقش فعالی ایفا کند اما سهل انگاری افراد و یا نادیده گرفتن وظایف خود باعث ضعف در مسئولیت پذیری اجتماعی می‌شود. ۴- خلأ دیگری که به واسطه‌ی آن پدید می‌آید این است که باعث کم‌رنگ شدن فرهنگ انتظار می‌شود. افرادی که به

واسطه سهل‌انگاری به غیبت حضرت حجت (عجل الله تعالی فرجه الشریف) عادت کرده اند، در گذر زمان دچار ناامیدی شده و از تلاش و تکاپو و انتظار برای ظهور دست می‌کشند. و این مسئله می‌تواند به بی‌تفاوتی در مورد مسائل دینی و عقیدتی دیگر نیز منجر شود. و در ادامه جامعه را به سمت انفعال ببرد. بنابراین برای جلوگیری از این آسیب‌ها و خلأها ضروری است که جامعه مهدوی این آسیب را مورد تحلیل و بررسی قرار داده و به ارائه راهکار مناسب جهت رفع آن بپردازد. زیرا انتظار ظهور امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) تنها به یک باور ذهنی محدود نمی‌شود. بلکه نیازمند اقدامات عملی و میدانی است و غفلت از این موضوع موجب کاهش میزان آمادگی جامعه برای پذیرش و تحقق حکومت مهدوی خواهد شد.

هدف از انجام این تحقیق، ارائه راهکارهای مناسب در جهت رفع آسیب سهل‌انگاری است. تا از این طریق قدمی مؤثر در جهت زمینه‌سازی ظهور صورت بگیرد. این تحقیق بر آن است تا با ارائه و تحلیل راهکارهای اصلاحی، و با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای به حفظ و تقویت باورهای دینی بپردازد.

در سال‌های اخیر پیرامون این موضوع پژوهش‌هایی صورت گرفته است از جمله مقاله‌ای با عنوان: «بررسی راه‌های زمینه‌سازی ظهور از دیدگاه مقام معظم رهبری و آیت‌الله بهجت»، به قلم خانم پریسا توسلی زاده (۱۴۰۱) در این پژوهش نویسنده قصد داشته است به اطلاع مخاطب برساند آنچه از مفهوم سخنان مقام معظم رهبری و آیت‌الله بهجت مشخص می‌شود، این است که اعمال ما موجب غیبت حضرت حجت شده است و تنها راه برای ظهور ایشان اصلاح اخلاق و رفتار ما و توبه حقیقی و دعای فرج است.

همچنین مقاله‌ای با عنوان: «ویژگی‌های اجتماعی جامعه مهدوی از دیدگاه آیت‌الله العظمی صافی گلپایگانی» به قلم آقایان شمس‌الله مریجی و محسن قنبری نیک (۱۴۰۲) منتشر شد. این تحقیق در صدد است با بهره‌گیری از آثار مکتوب آیت‌الله العظمی صافی گلپایگانی ویژگی‌های اجتماعی جامعه مهدوی را بررسی و تبیین کند و به این بپردازد که جامعه مهدوی دارای ویژگی‌های اصلی عدالت اجتماعی، همبستگی اجتماعی و امنیت اجتماعی است.

در زمینه سهل‌انگاری هم پژوهش‌هایی صورت گرفته است از جمله: «مقاله‌ای با موضوع بررسی مفهوم سهل‌انگاری و نشانه‌های فرد سهل‌انگار» که توسط معصومه ابراهیمی هژیر و زهرا ابراهیمی

هژیر(۱۳۹۵) به رشته‌ی تحریر در آمده است. در این پژوهش نویسندگان قصد دارند به اثبات برسانند که سهل انگاری شامل ۱۱ گام است طبق این گام‌ها فرایند سهل انگاری شامل گزینه‌های غیر منطقی، خود انتقادی وافکار منفی درباره خود است. گزاره‌هایی مانند اضطراب، افسردگی، ناامیدی، بیچارگی، درماندگی، فقدان اعتماد به نفس واحساس بی‌ارزشی، سهل انگاری را افزایش می‌دهد. همچنین مقاله‌ای تحت عنوان:

«تنبلی یا سهل انگاری نگاهی به مصداق‌ها و پیامدها» که به قلم آقای فرهاد شفیع پور مطلق و خانم شهلا عسگری (۱۴۰۲) نوشته شده است، و هدف از آن بررسی سهل انگاری افرادی بود که به ظاهر تنبل به نظر می‌رسیدند. ابزار این پژوهش شامل مصاحبه عمیق و غیر ساختار یافته بوده است. در این پژوهش همچنین برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش کدگذاری استفاده شده است.

همچنین مقاله‌ای با عنوان: «اثر بخشی واقعیت درمانی که به شیوه گروهی به کاهش رفتارهای سهل انگارانه و افزایش مسئولیت پذیری دانشجویان» به قلم آقایان فریدون اسلامی و مهدی سیفی و خانم نادره سعادت(۱۳۹۷) صورت گرفته است نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که آموزش واقعیت درمانی سهل انگاری را در دانشجویان کاهش و مسئولیت پذیری را در آنان افزایش می‌دهد

در پژوهش‌های مذکور مرتبط با متغیر سهل انگاری سعی در بیان روش‌های مقابله با سهل انگاری به شیوه‌ی میدانی بود. اما تحقیق پیش رو قصد دارد با روش توصیفی_تحلیلی و با تدبیر در نصوص دینی و منابع کتابخانه‌ای به بیان راهکارهایی نوین در جهت رفع آسیب‌های زمینه‌سازی ظهور حضرت حجت عجل الله تعالی فرجه الشریف بپردازد، و در ادامه به جهت اشاعه‌ی فرهنگ انتظار، به فرهنگ‌سازی و رفع موانع همت گمارد.

این پژوهش در ابتدا گذری بر مفهوم سهل انگاری داشته، سپس به اهمیت زمینه‌سازی جامعه مهدوی در آموزه‌ها و نصوص دینی اشاره کرده و در ادامه به ارائه‌ی راهکارهایی در این زمینه می‌پردازد، که برخی از این راهکارها عبارت است از:

۱. بالابردن معرفت به امام زمان(عج الله تعالی فرجه الشریف)

۲. تمرین مسئولیت پذیری و انجام وظیفه برای زمینه سازی

۳. تلاش و تشویق به همبستگی بین مردم و ولی فقیه به عنوان نایب حضرت حجت (عج) جهت زمینه سازی جامعه مهدوی

۴. برنامه ریزی های کلان مرتبط با جامعه‌ی مهدوی در نظام آموزش و پرورش

۵. بالا بردن تعامل مردم در برنامه های اجتماعی به نیت ظهور

۱- اهمیت زمینه سازی جامعه مهدوی

جامعه مهدوی، جامعه‌ای امیدوار است که در پرتو دین به حرکت و نشاط و پویایی امید دارد و از یأس و ناامیدی در امان خواهد بود از این جهت است که زمینه سازی جامعه مهدوی بسیار اهمیت دارد، این اهمیت و ضرورت را می‌توان در دو بُعد عقلی و نقلی مورد بررسی قرار داد از جمله دلایل عقلی زمینه سازی جامعه مهدوی اعتقاد به این موضوع است که رسیدن به یک جامعه آرمانی یا مدینه‌ی فاضله‌ای که همه حکومت‌ها در پی ساختن آن بودند میسر نمی‌شود مگر با ظهور حضرت حجت (عجل الله تعالی فرجه الشریف) و می‌دانیم که همانند هر کار دیگری ظهور نیز نیازمند فراهم آوردن شرایط و زمینه سازی است. بنابر این لازم است همه امکانات و توانایی‌های جامعه در مسیر زمینه‌سازی و تحقق ظهور سازماندهی شود و همه عناصر مومن و منتظر فرج برای این هدف بزرگ بسیج شوند شکل‌گیری چنین فرایندی به برنامه و راهکارهایی جامع و کامل نیاز دارد تا مسیر روشنی را برای تحقق ظهور ترسیم کند.

دلایل نقلی مدعی زمینه‌سازی نیز بسیاراند، در آیه‌ی ۵۵ سوره مبارکه نور اشاره شده است:

«وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ

۳-۴-۵- بالا بردن تعامل مردم در برنامه‌های اجتماعی به نیت ظهور

محور ایمان مومنان خدا پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) و اهل بیت (علیهم السلام) هستند و بر آنان لازم است در این محور با یکدیگر در همه امور اجتماع و هماهنگی داشته باشند و تفرقه و جدایی بپرهیزند تا به اهداف ایمانی خود دست یابند از همین رو خدا در قرآن کریم فرمودند: «وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا»؛ به ريسمان الهی چنگ بزنید و از اختلاف و پراکندگی بپرهیزید.

نبی مکرم اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم) هم فرمودند: «أَيُّهَا النَّاسُ! عَلَيْكُمْ بِالْجَمَاعَةِ وَإِيَّاكُمْ وَالْفُرْقَةَ»؛ ای مردم به اجتماع رو آورید و از جدایی بپرهیزید.

در فرهنگ اسلام مردم وظیفه دارند نسبت به حاکمان ضمن وفاداری خیر خواهی ناصحانه و خالصانه داشته باشند و این کار عملی نیست، مگر با حضور همه جانبه مردم در اداره امور که ثمره آن رشد و تعالی حکومت اسلامی است. وحدت و اجتماع بر گرد محور دین و پیشوای دادگر در اسلام اهمیت ویژه‌ای دارد. حتی نماز که نماد عبادت است، ترجیحاً یا لزوماً به جماعت گذارده می‌شود؛ چنانکه نماز عید فطر و قربان در عصر غیبت و نمازهای واجب یومیة ترجیحاً و نماز جمعه لزوماً به جماعت گذارده می‌شود. رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمودند: «إِنَّ الشَّيْطَانَ ذَنْبُ الْإِنْسَانِ كَذَنْبِ الْغَنَمِ، يَأْخُذُ الشَّاةَ الْقَاصِيَةَ وَالنَّاحِيَةَ، فَإِيَّاكُمْ وَالشَّعَابَ، وَعَلَيْكُمْ بِالْجَمَاعَةِ، وَالْعَامَّةِ وَالْمَسْجِدِ»؛ شیطان گرگ انسان است؛ چنانکه گرگ همواره گوسفندان وامانده و دور افتاده از گله را می‌درد پس از دسته‌بندی‌های سیاسی و فرقه‌ای بپرهیزید و بر شما باد به شرکت در جماعت و مجالس عمومی و حضور در مساجد.

روشن است که گره برخی معضلات اجتماعی و یا فرهنگی و علمی بی مشورت و اقدام جمعی گشوده نمی‌شود از این رو در اسلام به تشکلهای و دینی و اجتماعی سفارش شده است خداوند درباره مشورت و همفکری جمعی مومنان می‌فرماید: «وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى

۱. آل عمران: ۱۰۳.

۲. متقی هندی، کنز العمال، ج ۷، ص ۵۸۱.

بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ»؛ آنان کسانی‌اند که دعوت پروردگارشان را اجابت می‌کنند و نماز را برپا می‌دارند و کارهایشان را با مشورت با یکدیگر انجام می‌دهند.

اساس دین اسلام نیز بر اجتماع و پیوستگی افراد با جامعه است؛ زیرا وجود فرد محدود است. به همین جهت، آثار و نتایجی که بر اجتماع مترتب می‌شود، هرگز قابل قیاس با اثر محدود و ناچیز هر یک از افراد نخواهد بود؛ از این رو اسلام به پیروان خویش سفارش نموده تا در انجام کارهای نیک پشتوانه یکدیگر باشند و هنگامی که افراد با یکدیگر اجتماع نمایند و روابط اجتماعی داشته باشند، روحیه وحدت در کالبد آنان دمیده می‌شود و از تفرقه و پراکندگی در امان خواهند بود؛ لذا در اسلام مشارکت اجتماعی اهمیتی فراوانی دارد. خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ» و همواره در راه نیکی و پرهیزگاری با هم تعاون کنید! و هرگز در راه گناه و تعدی همکاری ننمایید.

روشن است که اگر در میان افراد یک جامعه روحیه تعاون و همراهی حکومت کند، زمینه برای پیشرفت مادی و معنوی آن جامعه فراهم می‌شود و تعاون و همکاری بستر مناسبی برای ترقی، تعالی و شکوفایی همه جانبه آن جامعه می‌گردد. بدین گونه اسلام کارهای دسته جمعی را بر کارهای فردی ترجیح می‌دهد؛ چون فعالیت‌ها و اقدامات دسته جمعی از اتقان و استحکام بیشتری برخوردار است و از جمع شدن نیروهای افراد، نیروی عظیمی فراهم می‌آید که هر مشکلی را آسان می‌سازد. معاونت و شرکت فعالانه و مخلصانه در کارهای نیک و مفید اجتماعی، بر هر فرد مؤمن لازم و واجب بوده و کسی که نسبت به پیشرفت امور اجتماعی مسلمانان و حتی پیشرفت کار یک مسلمان، حساس نباشد و تنها به فکر خویشتن باشد، مضمون آیه تعاون را نادیده گرفته است. البته، منظور آیه شریفه، آن نیست که هر کس به تشخیص خود، در رتق و فتق امور مسلمانان دخالت کند؛ زیرا رتق و فتق امور، در حیطه اختیارات حاکم اسلامی است و اگر فرد فرد مسلمانان هر یک به تشخیص خود مصلحت اندیشی کنند و بخواهند عقیده خود را به کرسی بنشانند، موجب هرج و مرج خواهد گشت. بررسی اجتماعی بودن انسان، ضرورت وجود مسئولیت برای او، آگاهی از مسئولیت‌های اجتماعی و عمل به

^۱. شوری: ۳۸.

آن از مسائلی است که عدم توجه به آن زمینه بسیاری از انحطاط‌های اخلاقی در سطح جامعه خواهد بود. از مقدمات ظهور تحولات عظیم اجتماعی از لحاظ اخلاقی و اعتقادی است. قرآن کریم می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ»؛ یقیناً خدا سرنوشت هیچ ملتی را تغییر نمی‌دهد تا آنکه آنان آنچه را در وجودشان قرار دارد، جامعه‌ای می‌تواند پذیرای امام خود باشد که در آن آمادگی و قابلیت باشد و الا مانند انبیاء و اولیای طول تاریخ می‌شود.

نتایج

تحقق جامعه‌ی مهدوی به مثابه آرمان نهایی تمدن اسلامی، در گرو مشارکت آگاهانه، مسئولانه و هم‌افزای آحاد جامعه در فرآیند زمینه‌سازی ظهور است. در این میان، سهل‌انگاری و کم‌توجهی به وظایف فردی و جمعی در قبال این امر الهی آسیبی بنیادین به شمار می‌رود که می‌تواند مانع شکل‌گیری بسترهای لازم شود. یافته‌های این مقاله نشان می‌دهد که برای رفع این آسیب، باید هم‌زمان بر ابعاد معرفتی، تربیتی، ساختاری و اجتماعی تمرکز داشت. پنج راهکار ارائه شده شامل تعمیق شناخت نسبت به امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف)، تمرین مسئولیت‌پذیری، تقویت پیوند مردم با ولایت فقیه به عنوان نایب آن حضرت، طراحی راهبردی در نظام آموزش و پرورش، و ارتقای مشارکت اجتماعی با نیت مهدوی که با عناوینی نظیر: . بالابردن معرفت به امام زمان (عج الله تعالی فرجه الشریف)

۲. تمرین مسئولیت‌پذیری و انجام وظیفه برای زمینه‌سازی

۳. تلاش و تشویق به همبستگی بین مردم و ولی فقیه به عنوان نایب حضرت حجت (عج) جهت زمینه‌سازی جامعه مهدوی

۴. برنامه ریزی‌های کلان مرتبط با جامعه‌ی مهدوی در نظام آموزش و پرورش

۵. بالا بردن تعامل مردم در برنامه‌های اجتماعی به نیت ظهور

۱. رعد: ۱۱.

همگی مجموعه‌ای هماهنگ و مکمل برای مواجهه با این آسیب هستند. در نهایت، لازم است این راهکارها در قالب سیاست‌گذاری‌های فرهنگی و تربیتی، و در سایه‌ی رویکردی تمدن‌ساز، نهادینه شوند تا جامعه بتواند گام‌هایی مؤثر در مسیر ظهور بردارد.

منابع

- قرآن کریم
- نهج البلاغه
- ۱. ابن بابویه، محمد بن علی، شیخ صدوق، **علل الشرایع**، ترجمه سید محمدجواد ذهنی تهرانی. قم: انتشارات تهذیب، ۱۳۸۱ ه.ش.
- ۲. _____، شیخ صدوق، **کمال‌الدین و تمام النعمه**، ترجمه: مجتبی‌ناظری. قم: انتشارات مسجد مقدس جمکران، بی‌چا، ۱۳۸۶ ش.
- ۳. اربلی، علی بن عیسی، **کشف الغمه فی معرفه الأئمه**، قم: انتشارات رضی، ۱۴۲۱ ه.ق.
- ۴. آمدی، عبدالواحد، **غرر الحکم و درر الکلم**، قم: دارالکتب الإسلامیه، مؤسسه الوفاء، بی‌تا.
- ۵. حائری‌پور، محمد مهدی، مهدی یوسفیان، **نگین آفرینش**، قم: مؤسسه بنیاد فرهنگی مهدی موعود (عج)، چاپ ۱، ۱۳۹۷ ه.ش.
- ۶. دهخدا، علی‌اکبر، **لغت‌نامه دهخدا**، تهران: مؤسسه لغت‌نامه دهخدا و مرکز بین‌المللی آموزش زبان فارسی، بی‌چا، ۱۳۳۰ ه.ش.

۷. رضوانی، علی اصغر، شیعه شناسی و پاسخ به شبهات، تهران: مشعر، چاپ دوم، ۱۳۸۴ ه.ش.
۸. طبرسی، احمد بن علی، الاحتجاج، ترجمه جعفری، تهران: اسلامیه، بی چا، ۱۳۸۱ ش.
۹. طحان، مصطفی محمد، نقش تربیت اسلامی در ساختار و رفتار، قم: انتشارات احسان، ۱۴۰۲ ه.ش.
۱۰. طوسی، محمد بن حسن، الغیبه، قم: انتشارات مسجد مقدس جمکران، چاپ ۲، ۱۳۸۶ ه.ش.
۱۱. عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، تهران: انتشارات امیر کبیر، چاپ هشتم، ۱۳۷۱ ه.ش.
۱۲. غزالی، ابوحامد محمد، مشکاة الأنوار، تهران: انتشار مولی، چاپ ۳، ۱۳۹۳ ه.ش.
۱۳. متقی هندی، علاءالدین علی بن حسام‌الدین، کنز العمال فی سنن، بیروت: دارالکتب العلمیه، بی چا، ۱۹۹۸ ه.ق.
۱۴. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، بحار الأنوار، الجامعه لدرر أخبار الأئمة الأطهار، بیروت: مؤسسه الوفاء، بی چا، ۱۳۵۱.
۱۵. محمد بن یعقوب بن اسحاق، کلینی، الکافی، قم: دارالحديث، ۱۳۸۷ ه.ش.
۱۶. مطهری، مرتضی، قیام و انقلاب حضرت مهدی (ع) از دید فلسفه تاریخ، تهران: صدرا، چاپ ۱، ۱۳۵۶ ه.ش.
۱۷. مکارم شیرازی، ناصر، حکومت جهانی حضرت مهدی (عج)، قم: انتشارات نسل جوان، ۱۳۸۶ ه.ش.
۱۸. موسوی خمینی، سید روح الله، صحیفه امام، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، بی چا، ۱۳۸۹ ه.ش.